

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 930.1(497.11:4)''19''
ОНР

ПРЕДРАГ Ј. МАРКОВИЋ
Институт за савремену историју
Београд

КОНЦЕПТ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И/ИЛИ ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ У НОВИЈОЈ СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ: ОДБАЦИТИ ИЛИ ПРЕИСПИТАТИ?

Сажетак: Рад разматра развој концепта (теорије) модернизације од настанка до данашњих дана. После критика линеарне и поједностављене теорије, дошло је до успостављања концепта „вишеструке модерности”. Такође се бави и применом различитих концепција модерности и модернизацију у српској историографији и друштвеној теорији.

Кључне речи: модернизација, европеизација, нова српска историја, теорија, индустријализација

Први текстови овог аутора о модернизацији објављени су пре више од дванаест година (Marković, 1992; Марковић, 1994). У то време, „модернизацијски” дискурс је био присутан у социологији и политикологији, док је га овај аутор први применио у историографским истраживањима. Од тог времена, модернизација је постала кључна реч извесног броја историографских дела и пројеката. Ту су пре свега три зборника *Института за новију исто-*

ПРЕДРАГ Ј. МАРКОВИЋ

рију Србије, од којих се први бави разним аспектима модернизације српског друштва (Perović, 1994), док је у друга два од „модернизације” остао наднаслов, а текстови су из историје рода, то јест историје елита (Perović, 1998; Stojanović, 2003). У последња два зборника нема теоријских осврта на модернизацију, већ је од ње остао само згодан наднаслов. То је била типична употреба појма „модернизације” у последњој деценији 20. века. „Модерно” и „модернизација” с једне стране, а „традиција”, „антимодерно” са друге, постали су омиљени изрази коришћени у великом броју текстова, научних скупова разних дисциплина, а о јавности и да не говоримо. Било је довољно поменути „модерност” и „модернизацију” као неку врсту обзнањивања свог напредног политичког и методолошког става, док се садржај тих појмова мање-више подразумевао. Дакле, у српској историографији сигурно, а изгледа и у другим друштвеним наукама, модернизација није озбиљно проблематизована.

На срећу, ту је међународна наука. Најозбиљнија књига о историјској модернизацији у Србији написана је у Немачкој, руком Мари Жанин Чалић (М. Janine Calic) (Чалић, 2004). У овој књизи је после лапидарног теоријског и методолошког увода дат преглед друштвене историје Србије, пре свега кроз визуру индустријализације од стварања модерне државе до Другог светског рата. Модернизацију дотиче у контексту процеса дугог трајања и Трајан Стојановић (Traian Stoianovich) у својој монументалној књизи о Балкану (Stojanović, 1997).

Можда је сада погодан тренутак да се модернизација још једном размотри као један могући оквир за проучавање модерне српске историје. Поготово зато што је „модернизација” на неки начин блиски предак данас помодног термина „глобализација”. Оба појма имају претензију да обухвате развој читавог света. Оба појма подразумевају одређену политичку, економску и културну унификацију и, донекле, доминацију Запада. Да се подсетимо основних црта теорије (или концепта) модернизације, као и критика на њен рачун.

Модернизација је ново име за једну стару појаву: то је процес у коме „мање развијена” друштва усвајају одлике „развијенијих”. Како је то Маркс (Marx) изразио у уводу за *Kanunal*: ”Зем-

ља која је индустријски развијенија показује мање развијеној земљи само слику њене сопствене будућности” (Маркс, 1970: 14). Теорија модернизације заиста подразумева једну универзалистичку (критичари би рекли европоцентричку) теорију друштва, по којој се модерност развија једноставним и линеарним путем, који понавља искуства неколицине развијених земаља Европе и северне Америке. Она спада у 'велике теорије' (grand theories) које од доба Просвећености теже да пруже јединствену и кохерентну телеолошку визију развоја човечанства. Такву визију подразумевали су многи: од Конта (Comte) са његовом идејом напретка, преко Маркса наравно, све до Диркема (Durkheim) и Макса Вебера (Max Weber), који су претпостављали да ће културни програм модерности онакав какав је развијен у западној Европи, превладати у читавом свету (Brohman, 1995: 121-140; Eisenstadt, 2000: 1-29; Wehler, 1975: 11-16). Ова теорија је подразумевала да постоје једна Традиција и једна Модерност. Ханс Улрих Велер (Hans Ulrich Wehler) је у свом критичком разматрању теорије модернизације направио листу класичних модернизационих дихотомија (Wehler, 1975: 15), која у сажетом виду, изгледа овако:

КЛАСИЧНЕ МОДЕРНИЗАЦИОНЕ ДИХОТОМИЈЕ

Друштвени феномен	у традиционалном	у модерном друштву
Писменост	<i>Ниска</i>	<i>Висока</i>
Социјална диференцијација	<i>Мала</i>	<i>Велика</i>
Приходи	<i>мали, велике разлике</i>	<i>Велики, теже изједначавању</i>
Емпатија	<i>Мала</i>	<i>Велика</i>
Породица	<i>Доминација великих примарних група</i>	<i>ужа и породица</i>
Комуникација	<i>Лична</i>	<i>Медијска</i>
Конфликти	<i>Отворени, рутилачки</i>	<i>институционализовани компромиси</i>
Дужива живота	<i>Мала</i>	<i>велика</i>
Мобилност	<i>Слаба</i>	<i>снажна</i>

Степен организације	<i>Ниски, неформалан</i>	<i>Високи, формализован</i>
Политичка партиципација	<i>Мала</i>	<i>Велнка</i>
Регрутовање елите	<i>Затворено, предодређено</i>	<i>Отворсно, према заслуги</i>
Продуктивност	<i>Ниска</i>	<i>Висока</i>
Религија	<i>Догматска, државна</i>	<i>секуларизована, одвојена од државе</i>
Начин живота	<i>Сеоски</i>	<i>градски</i>
Социјална структура	<i>хомогена, стабилне локалне групе</i>	<i>хешерогене мобилне групе</i>
Технологија	<i>Неразвијена</i>	<i>Развијена</i>
Привреда	<i>аграрна, сировинска</i>	<i>индустријска, технолошка</i>

Теорија модернизације је, наравно, чедо свог времена. Она је дефинисана педесетих година, као либерални одговор на марксизам. Од марксизма је узела оптимистичку идеју прогресивне историјске промене, наравно без револуције као мотора те промене (Stearns, 2001: 3). Група друштвених научника окупљених око MITCIS (Masachusetts Institute of Tehnology Center for International Studies) је поверовала да теорија модернизације, у пару са веома блиском теоријом раста, не само да може да објасни драматичне друштвене промене кроз који је пролазио свет (нарочито земље у развоју), већ и да буде оно Хабермасово (Habermas) „инструментално” знање које ће пре свега америчкој администрацији омогућити да усмерава развој појединих земаља Трећег света у складу са својим интересима. Није случајно чувена књига најпознатијег представника ове групе Волта Ростова (Walt Rostow), о фазама економског раста, елегентно описаним „ваздухополовним” метафорама као што су take off, drive to maturity, итд. имала поднаслов „некомунистички Манифест”. Све земље су, као по неком рецепту, требале да прођу кроз исте фазе економског развоја, до крајње тачке – либералне привреде западног типа (Baber, Zaher, 2001: 71-85; Cronin, 2000: 781-804; Rostow, 1960). Већ после пар година уследила је Гершенкронова (Gerschenkron) критика којом је ре-

видиран Ростовљев модел развоја. Гершенкрон је свој модел засновао на основу закаснеле индустријализације Немачке и Русије на првом месту (Gerschenkron, 1962).

Права искушења за теорију модернизације су дошла седамдесетих година. Сасвим у складу са новим постколонијалним студијама, и (само)критичношћу према Западу, уследиле су замерке теорији модернизације усмерене на њену европоцентричност, идеализацију западноевропског и северноамеричког развоја, изједначавање модернизације и „вестернизације” итд. У вези са тим је био и аргумент да не само да је Модерност доживљавана као једна кохерентна целина, већ је тако доживљавана и Традиција (Stearns, 2001a: 3; Чалић, 2004: 11). Заправо, „традиционална” друштва су олако трпана у исти кош, по формули „The West versus the Rest”.

Ова врста примедби је неутралисана концептом 'вишеструких модерности' (multiple modernities) који између осталих заступа и један од пионира класичне теорије политичке модернизације Шмуел Н. Еизенштадт (Eisenstadt), који је у међувремену 'ревидирао' свој став. Нарочито после Другог светског рата, друштва у развоју су одбацила хомогенизујуће и хегемонистичке претпоставке западне модерности. Изазовима модерног света одговорено је на различите начине, а ти начини нису били искључиво настављање локалних традиција. И онда када су ти одговори изразито антизападни, они су нетрадиционални. Чак је и исламски фундаментализам, тврди Еизенштадт, нека врста модерног револуционарног јакобинства. Историја модерности је прича о сталном грађењу и разграђивању мноштва културних програма (Eisenstadt, 2000).

Што се тиче српских искустава у модернизацији, овакве критике су скоро ирелевантне, пошто за Србе од почетака њихове модерне државности није било алтернативе европским (пре свега континенталним) моделима. За Србе је једина модернизација за коју су знали била вестернизација, или одређеније европеизација. Иако поједини аутори (Латинка Перовић, Олга Поповић - Обрадовић) покушавају да докажу дубину антизападњачких традиција у српској историји, њихови аргументи нису најубедљивији (Антонић, 1999: 233-255). Они се сведе на неколико демагошких

проруских изјава радикалских вођа у раној фази историје Радикалне странке, на говор о железници једног сељачког демагога у скупштини (који је узгред буди речено, најцитиранији скупштински говор из српског 19. века, јер је деведесетих година био пригодан за сваку причу о дубоком „анти-модернизму” Срба). Међутим, у периодима када су радикали били на власти није било никаквог успоравања изградње железнице, или индустрије. Напротив. И поред тога што су радикали набеђивани да су присвојили идеологију руских народњака, између руске и српске стварности у 19. веку није било никакве везе. Какве везе на пример, има њихова одбрана малог сеоског поседа са руским искуством у коме не постоје слободни сељаци? Заправо Срби у 19. и 20. веку нису имали ниједан значајни културни или политички покрет који се супростављао модернизацији, то јест, вестернизацији (љотићевци се више данас помињу него у време када су деловали). Тиме су се разликовали од осталих земаља средњеисточне и југоисточне Европе у којима су сасвим озбиљно разматране теорије о 'трећем путу' између Запада и бољшевичког Истока (таранисти у Румунији, популисти у Мађарској).¹ О руским алтернативама европском моделу развоја да и не говоримо, о томе постоји одлична студија Милана Суботића (Суботић, 2004). Занимљиво је, да је чак и оквиру сељачких и земљорадничких странака бивше Југославије, вођа претежно српске и србијанске Земљорадничке странке, Драгољуб Јовановић, показивао много мање неповерења према индустријализацији од, рецимо, ХСС. У својој студији *Аграрна политика* он закључује: „Ево шта чека аграр: све тешњи додир са индустријом и све веће изједначење са градом. Будућност неће укинути индустрију, него ће индустријализовати пољопривреду” (Јовановић, у: Roksandić, 1989: 1147). Још занимљивија чињеница је да је „антиоксидентализам”, дакле, свесно антизападњачки интелектуални дискурс, по свој прилици, импорт из Русије, појачан доласком беле руске емиграције након Октобарске револуције.

¹ В. тематски број часописа *Naše Teme* „Modeli razvoja i teorije modernizacije u istočnoj Evropi između dva svjetska rata” 10/1989, посебно К. Hirtsins „Rumunjski taranizam: Treći put”, 2465-2484; I. Szelenyi, „Ideje o 'Trećem putu' u Mađarskoj”, 2552-2566.

Чак су и у традиционално антилатинску Грчку интелектуални оксидентализам, изгледа, такође донели руски емигранти.²

Други део критичара се обрушавао на црно-белу поларизацију „традиционалних” и „модерних” карактеристика. Велер је у поменутом раду писаном пре тридесет година критиковао овако општину и заоштрену поделу друштва. Он указује на то да су традиционална друштва мобилнија и хетерогенија него што се обично претпоставља. Друго, модерне и традиционалне црте нису увек супротстављене једне другима, већ заједно и упоредо постоје не само у истим друштвима већ и код истих људи. Треће, већина класичних теорија модернизације су тзв. домино теорије, по којима су сви процеси узајамно толико повезани да, ако се промени један елемент, линеарно се мењају и сви остали. На пример, индустријализација повлачи демократизацију. У стварној прошлости, у првој индустријализованој земљи Великој Британији било је више људи са правом гласа 1715. него 1832. године (Wehler, 1975: 28-34). Могло би се рећи да је основна црта Велерове критике модернизационе теорије сумња у основно веровање класичних облика те теорије: у једносмерност и линеарност друштвене еволуције.

И други аутори су указали на то колико је неравномеран ритам модернизације, колико оне особине са листе „модерних” могу да недостају, или да касне. На пример, либерална тржишна економија, сасвим је ретка чак и у континенталној западној Европи, све до друге половине двадесетог века. Исто то важи и за парламентарну демократију, то јест демократску националну државу. Осим тога, незападна друштва нису ни приближно била онако статична као што се раније претпостављало. Она су имала драматичан унутрашњи развој, као на пример Минг Кина, Токугава Јапан и могулска Индија.³ (да ли да додамо и Отоманско царство?

² Сасвим очекивано, и овом тематиком се бави један Немац, Клаус Бухенау (К. Buchenau), који управо завршава пројект о српском антиоксидентализму. За грчки антиоксидентализам сам чуо на скупу „Serbien in einem zusammenwachsenden Europa: Leitbilder der Moderne in der Diskussion” одржаном у Јени од 3. до 5. децембра 2003. године, од професора Василиос Макридеса из Ерфурта.

³ О овоме опширније В. Wittrock, „Modernity: One, None, or Many? European Origins and Modernity as a Global Condition”, излагање на зимској школи Collegi-

Постоји додуше, нешто дискретнија прича о западном динамизму која инсистира на наводно јединственој спремности западне цивилизације да створи и негује технолошку промену (Kenedi, 1999; Landes, 1998).

Модернизација на примеру српске модерне историје

Пример српске модерне историје потврђује критике о неравномерности модернизације. Црте „модерности” и „традиције” помешани су у српској историји на разне начине. Како је аустријски научник Карл Касер (Kaser) рекао: „ни у једном другом делу Европе традиција и напредак не постоје на тако малом простору”.⁴ Ако би „модернизацију” поделили на политички, економски и друштвени сегмент, резултати би били разнородни. Политичке структуре су формано модерне, чак су, мерено ступњем демократизације „модерније” него у многим богатијим и развијенијим земљама. То уосталом, није нека српска специфичност: све земље Балкана су имале либералне уставе по белгијском и француском узору, али то не значи да је ниво развоја политичких установа, а камоли целог друштва био на француском или белгијском нивоу (Ђорђевић, 1989: 104-131). Да употребимо једно савремено поље: многе земље субсахарске Африке имају уставне системе по узору на Британију и Француску, што ипак не значи да су стабилне парламентарне демократије налик на ове две државе. Ипак, потпуно негирати модернизацијска стремљења српских политичких елита, такође није исправно. За Србију (и Југославију) је карактеристично, као и за целу континенталну Европу – поготово њен источни и југоисточни део – да је политичка модернизација заостајала у међуратном периоду, ако је мерило те модернизације стабилан демократски систем. Сем Чехословачке, све земље источно и јужно од Француске и Швајцарске су током тридесетих година постале нека врста ауторитарних режима. Мари Жанин Чалић је у праву када каже да су територијалне промене, које су сваки пут изискивале (плеоназам – гомилање!) интеграцију реги-

um Budapest Multiple Antiquities-Multiple Modernities, одржаној од 1. до 3. марта 2001. године.

⁴ К. Kaser, Suedosteuropaeische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einfuehrung, Wien/Koln: 1990, 143, наведено према: Чалић, 2004: 417.

она сасвим различите структуре, успоравале економску и друштвену модернизацију.⁵ Исто важи и за политичку модернизацију, јер је демократизација, која је упркос свему напредовала током читавог 19. века, била „суспендована” како је Србија почела да обухвата етнички и културно другачије регионе 1912. године. И Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је почела са ограничењем демократије већ 1920. године, а о Југославији, која је под тим именом и настала у време диктатуре, да и не говоримо. Што се политичке модернизације у време комунистичког режима тиче, њу је тешко мерити класичним мерилима модернизационе теорије, мада је свакако дошло до модернизације на другим пољима.

О друштвеној и привредној модернизацији Србије у дужем трајању је најбоље писала Мари Жанин Чалић у поменутој књизи. Она је чак нашла дванаест специфичних одлика српског развојног пута Србије до 1941. године (Чалић, 2004: 417-424). То су:

1. Недостатак свеобухватне реформе друштва. Држава се током целог периода колебала око тога да ли да удари на уситњење ситни земљишни посед, као што је учињено у Британији или Пруској. По овој тачци се не бих сложио са Мари Жанин Чалић. У свим земљама у којима је допуштено, или декретом спроведено уништавање ситног земљишног поседа, постојао је вентил за тако ослобођену радну снагу (индустрија или/и емиграција). У Србији те могућности није било. Занимљиво да Чалићева не помиње румунски случај, где нестанак ситног поседа није довео до модернизације, већ само до стварања не много продуктивног велепоседа с једне, и масе беземљаша с друге стране.

2. Друга препрека модернизације привреде и друштва према Чалићевој је висок демографски раст, настао услед малог броја нежењених и неударних. Дакле, услед постојања проширене породице, није било директне везе између заснивања породице и економских могућности, дакле људи су могли да стварају породице и децу и без економске основе, јер је задруга омогућавала елементарно преживљавање. На први поглед, врло убедљив аргу-

⁵ Видети о томе Hobsbaum, 2002; конкретно о источној о југоисточној Европи видети зборник *Autoritaere Regime in Ostmittel-und Suedosteuropa 1919-1944*, ed. E. Oberlaender (Paderborn-Muenchen-Wien-Zuerich: Ferdinand Schoeningh Verlag, 2001); Чалић, 2004: 425.

мент, али као и обично када је о друштвеној историји реч, пажљива конкретна истраживања га доводе у питање. Наиме, књига Александре Вулетић показије да је у стварности задруга била много мање раширена него што се мислило (Вулетић, 2002).

3. Трећа особеност је „пропуштена аграрна револуција” (термин припада Зундхаузену (Sundhausen) (Sundhausen, 1990: 45-60). Дакле, пољопривредна производња је стално стагнирала, домаћа потражња је стално била ниска, иновације у пољопривреди су веома споро увођене.

4. На ову особину се надовезује и четврта, а то је везаност радне снаге за пољопривреду. Сељаци-радници, увек једном ногом на селу, су били слабо покретљиви и никада нису постали право индустријско радништво.

5. И пета особина је повезана са претходном, а то је очување сеоске породичне привреде. То је привреда на нивоу голог преживљавања, која се прилагођава новим формама као што је фабрички рад, али су те форме само допунски приходи, а не и генератор суштинских промена живота.

6. Слаб пораст ванпољопривредних сектора, довео је до нерационалног коришћења радне снаге. На пример, у земљи са скоро највише неписмених у Европи, занемарено је било основно и стручно образовање, док је владала хиперпродукција средње и високообразованих. Ова особина је каактеристична и за развој у социјализму, посебно када је реч о неразвијеним регионима попут Косова.

7. Ова и следећа (осма) особина су везане за ниски ниво преиндустријске производње. Крајеви са традиционално развијеним занатима нису играли улогу у индустријализацији. Дакле, искуство традиционалних заната није допринело индустријализацији.

8. Индустрија се у Србији претежно развијала из заната, мада не из традиционалних, тако да нема успона тешке или софистициране индустрије, бар до Другог светског рата.

9. Србија је била у неповољном спољном окружењу за привредну модернизацију. Индустријска производња великих земаља у окружењу је давила домаћу (тек су тридесетих година предузете

мере за државни подстицај домаће индустрије). С друге стране, у условима светске економске кризе и свеопштег протекционизма, Србија (и Југославија) нису могли да остваре довољан раст пољопривредног и сировинског извоза. А пошто није имала ни довољни квалитет технологије и стручњака, Србија није успела да постигне специјализовани пољопривредни и сировински извоз као Данска, Шведска или Швајцарска.

Овде би се можда требало присетити теорије зависности која наглашава однос Центра и Периферије, коју су формулисали Имануел Валерштајн (Wallerstein) и многи други. Дакле, „периферним друштвима” допада одређена, зависна и неповољна улога у оквиру светске поделе рада. Ова теорија релативизује примедбе о статичности и недостатку развоја аграрне привреде у Србији и на Балкану уопште. У ситуацији у којој нема доступне „производне нише”. Овакви аргументи су добродошли оним историчарима који покушавају да ревидирају слику о Отоманском царству, јер по њима, Отоманско царство није мање стремило модернизацији од рецимо Јапана, али је било смештено ближе „Центру”, те је тако, за разлику од Јапана, његова индустријализација била угушена прејаком конкуренцијом. (Чалић, 2004; Trebilcock, 1981; Quatert, 1992) Можда би се тај аргумент могао применити и на друштвену, просторну и економску статичност балканских друштава. У том светлу, државна политика очувања ситног сељачког поседа не мора да се посматра као антимодернизацијска, већа као изнуђен потез у ситуацији када за малу земљу и привреду нема места на светском и регионалном тржишту.

10. Неповољна структура у свим областима привреде (ниска потрошња, недостатак стручњака, слаба инфраструктура) довели су до ниске конкурентности привреде.

11. Држава није развила адекватну образовну и социјалну политику, којом би се ублажили горе наведени недостаци.

12. велика улога иностраног фактора, који међутим није радио у корист домаћих интереса.

Збирни закључак Мари Жанин Чалић је да је главни проблем српске привреде био недовољно прилагођавање околностима. Рецимо, прелаз производње са сточарства на земљорадњу одиграо се у најгорем могућем тренутку, јер је управо тада почињала хи-

перпродукција на светском тржишту, а цео процес је кулминирао између два светска рата. Све у свему, и поред одређених успеха у привредној и друштвеној модернизацији, српско друштво није значајно поправило своје место, барем до Другог светског рата.

О успесима модернизације после Другог светског рата се слика мењала. Трајан Стојановић, кога не можемо сматрати режимским комунистичким историчарем, истиче успех социјалистичке модернизације у свим земљама Балкана. До почетка шездесетих година, стопе раста су у социјалистичким земљама Балкана биле знатно веће него у Грчкој, упркос огромној америчкој помоћи тој земљи. Међутим, неки аутори који су писали у време пропадања југословенског друштвеног експеримента (Секелј) сматрају да је управо шездесетих година дошло до кризе модернизације. Наиме, у тренутку када је Југославија достигла ниво развоја Француске из 1938. године и када је требало ступити у следећу, квалитативну фазу модернизације, дакле у реструктурирање друштва и економије у складу са захтевима новог времена (префињенија индустрија, технологија, демократизација) за које је било неопходна коренита политичка, а не само привредна, реформа. Привредна реформа из 1965. године је пропала, а од краја шездесетих је замрзнута свака озбиљна расправа о политичкој реформи. Упоредна анализа југословенског привредног развоја са развојем најсиромашнијих некомунистичких земаља у периоду 1971-1987. година показује озбиљно заостајање Југославије чак и за Турском и Португалом (Stojanović, 140-143; Sekelj, 1990: 14-16; 143-147; Vasić, 1988). Међутим, после трајавог успеха транзиције не само у земљама бивше Југославије већ и другде, можда би требало резултате социјалистичке модернизације гледати у нешто повољнијем светлу. Јер, показало се да су, мерено растом друштвеног производа или индустријске производње, резултати транзиционих земаља, па чак и тако привилегованих као што је бивша ДДР, доста бледи. У случају бивше Југославије, дијахроно поређење скоро да нема смисла. После постјугословенске катаклизме деведесетих година, период СФРЈ ретроспективно изгледа чак и боље него што то „објективно” заслужује.

Управо тај слом деведесетих година уводи у ову причу један неочекивани приступ. У бившој Југославији је опште прихва-

ћени став да су ратови деведесетих година показатељ слома модернизације и победе „Традиције”. Еизенштадт, међутим, има другачије мишљење. Националистичке покрете, не само у бившој Југославији, већ и у Шри Ланки, па чак и у Руанди и Бурундију, он види као покрете који су специфичне интерпретације изазова модерности, исто као и исламски фундаментализам (сем талибанског). Овакав закључак може да чуди само ако се прихвати безрезервно позитивно вредновање „модерности” и „модернизације”. У нашој културној јавности је превладала једна површна свечарска употреба термина „модернизација” и „модерно”, сасвим налик на комунистичку употребу термина „прогресивно” и сличних. Наравно, модерност је свугде и увек имала многе форме, које нису безусловно биле позитивне. Прве теорије модерности и модернизације су занемаривале трауматску страну тог процеса, не само Други светски рат и Холокауст, као најпознатије метафоре личја модерности (Eisenstadt, 2000). Још су историчари ране индустријализације као Е. П. Томпсон (Thompson) указивали на негативну страну тог процеса, у погледу свакодневног живота нове енглеске радничке класе на пример, радних услова, породичних односа и живота локалних заједница (Stearns, 2001: 9).

Тешко је дати „модернизациони биланс” Срба крајем 20. века. Из неколико најбоље конципираних књига о овом периоду (Антонић, 2002; Лазић, 1994; Лазић, 2000) следи јасан закључак о општем културном, економском и политичком пропадању у овом периоду. Па ипак, и у таквим, најгорим могућим условима, неки процеси карактеристични за модернизацију су настављали да се одвијају. На пример, насупрот општем мишљењу о нестанку тзв „средње класе” у кризи деведесетих година, средња класа се није утопила у „неиздиференцирану меласу паупера” (Лазић, 1994: 246). Она је наравно, страдала од опште кризе, али мање од радништва, на пример. Социјална диференцијација јесте једна од одлика модернизације, а она је настављена и током кризе деведесетих година, мада не на начин који би већина људи сматрала добрим и прихватљивим. Исто то важи и за други процес карактеристичан за модернизацију, урбанизацију. Умирање српског села које је трајало деценијама је процес који је убрзан и скоро докрајчен деведесетих година. Он није био праћен одговарајућим напретком привреде и индустрије, како би требало да буде по

„класичном” модернизацијском концепту. У сваком случају, „традиционално” српско сеоско друштво више не постоји. Селјаци, нису постали „грађани”, већ „рурбанизовано” (термин Андреја Симића и Мирјане Прошић Довнић) становништво приградских насеља. У сваком случају, као и сличним фавелама Трећег света, њихов свет се тешко може назвати традиционалним. Већина „грађанских” аутора је њихов културни хабитус олако дисквалификовала као „анти-модерни” и „традиционални”. Као пример традиционалности тих рурбанита често се наводио турбо-фолк. Ако одбацимо помало снобовски елитистички презир према тој врсти стваралаштва, онда видимо да је у њему сразмерно мало стварно традиционалних елемената. По иконографији, текстовима, стилу живота, тешко да би на пример Аца Лукас или Јелена Карлеуша могли да представљају традиционално сеоско српско момче и девојче (не верујем да много нас замишља јунаке лирских народних песама и Јанка Веселиновића на овај начин). Њихов свет више није пут воденица, поточића и ливада већ свет „200 на сат” и „кока коле, марлбороа и сузукија”. У праву је млада ауторка Ива Ненић, која сматра да турбо-фолк јесте део глобалне популарне културе, са све „оријенталним” и иним позајмицама (оне и јесу доказ одређеног космополитизма те културе). (Ненић, 2004). Символ специфичне апропријације модерности у Еизенштатовом смислу је управо обрада хита Ролингстоунса *Paint it Black* коју је урадио Драган Којић Кеба. Иако су тзв „урбани рокери” били згрожени присвајањем овог 'светог текста' рокенрол културе (Горди, 2001: 150), не може се порећи право рурбанита да интерпертирају модерност на свој начин. Ако би степен укључености у модерни свет (или у Европу) мерили још и повратним утицајем коју одређене врсте популарне културе врше на Центар, дошли би до збуњујућих сазнања. Рецимо, велике европске културне средине радије прихватају разне неофолк творевине из Србије од самозваних „авангардних”, „модерних” и „космополитских” уметничких творевина. Ко је ту „модернији”? Ово све може деловати наопако, али модерност је учитељица која поставља иста питања, а „ђаци” могу да дају и сасвим бизарне (а можда и погрешне и наопаке) одговоре.

Око „европеизације” такође постоји збрка. Већ смо указали да у 19. веку нема никакве озбиљне алтернативе европском путу

Србије. Комунисти су својом модернизацијом приближили Србију Европи, мада нису инсистирали на „западном” карактеру европских тековина. И у њихово време, као и раније, припадност Европи је била нешто што се скоро подразумевало, мада је као и код свих Балканаца прављена разлика између праве „Европе” и Балкана, (Тодорова, 1999), мада је Марија Тодорова помало „бугаризовала” целу ту причу. Јер, вероватно су војвођански Срби 19. века, или Грци са јонских острва као и већина Срба и Грка после Другог светског рата имали мање проблема да се осећају делом Европе, од рецимо, Албанаца под Енвером Хоџом, или Бугара под Тодором Живковим. Тек је искључењем српског народа из Европе, у необичном експерименту санкција, дилема „Европљани или не” постала опсесивно питање код Срба. Део српске интелектуалне елите је оптуживао свој народ за антиевропејство. Било је и оних који су сматрали (а богома и изјављивали, посебно у иностранству) да мало кажњавања не би шкодило у процесу преваспитавања Срба у „праве” Европљане. Можда је таква прича била згодан увод у казнене мере, али она не одговара стварности. Чак и за време НАТО бомбардовања, испитивања јавног мњења показују већинско опредељење за европске интеграције. Како је то Јован Теокаревић показао у више својих студија, СЦГ је можда једина земља која је као државни циљ у своју Уставну повељу ставила укључивање у европске интеграције. Додуше, други уставни су писани углавном пре Мастрихта и читаве те поаме за уласком у ЕУ. Дакле опредељење за „европеизацију” је изузетно јако, макар „Европа” била нови мит нашег народа. Не мислим да је „улазак у Европу” искључиво очекивање обилних донација и помоћи. Наш народ, у коме се скоро у свакој породици налази по неки гастарбајтер, довољно је упознат и са обавезама и ограничењима „европског начина живота”. „Европеизација” вероватно значи за данашњег просечног Србина не само стандард, већ и повећавање реда, уљуђености, стабилности. Уосталом, требало би садржај тог појма и емпиријски проверити. У сваком случају, један други фактор утиче на то да употреба „европеизације” у научне сврхе, више није тако корисна, јер постоји нови омиљени појам-глобализација, који је како би рекао Вук Карацић, „исто то, само мало друкчије”. Дакле, глобализација је за Србе мање више

наставак „европеизације” уз додатак фасцинације Америком и дивљења јапанском и корејском успеху.

Глобализација за коју сам рекао да је идеолошки потомак модернизације, употребљава се исто тако некритички и еуфорично. Па ипак, има ли још увек стара „модернизација” као концепт у истраживању некакву употребну вредност?

Има ли користи од концепта модернизације и како га примењивати?

Прво, критике теорије модернизације не треба да нас разубере у то да Модерност – производ тог процеса, у ствари више повезаних процеса, за које је модернизација само једно пригодно свеобухватно име, постоји. Модерни свет је заиста настао у садејству процеса индустријализације, урбанизације и политичког врења у северозападном углу евроазијске копнене масе. За све алтернативне одговоре је западно искуство кључна референтна тачка. Модерност, како каже Бјорн Витрок (Wittrock), није унифицирана цивилизација, већ је пре скуп нада и очекивања који садржи минималне услове за њихово испуњење, који се захтевају од макросоцијеталних институција, без обзира на то колико су те макросоцијалне институције међусобно различите. Она поставља заједничке глобалне услове свим људима, државама и културама, на које свако друштво и култура мора да одговоре (Eisenstadt, 2000; Wittrock, 2001). Дакле, модернизација поставља иста питања свима, док су одговори оно где се испољавају посебности.

Међутим, каквог значаја има овако уопштен закључак на конкретну делатност истраживача друштва, рецимо историчара? Неки социјални историчари су покушали у последње време да одговоре и на ово питање. Прво, модернизација може бити важан општи оквир да се избегне провинцијална и локална перспектива. Инсистирање на томе да је то само интелектуално оруђе западњачког неоколонијализма крије у себи опасност затварања у уске локалне оквире. Колико год постојало локалних разлика, не може се порећи да постоје сличне промене широм света – у демографији, технологији, начинима производње, урбанизацији, политичкој мобилизацији, комуникацијама, итд. Модернизација им даје једну заједничку црту која омогућава синхроно и дијахроно поређење,

унутар једне земље, а и на регионалном и глобалном нивоу. Помоћу ње се могу пратити промене и на микро и на макронивоу, мада то у себи крије одређене опасности. На пример „птичја перспектива” из које се посматрају цела друштва, може да доведе до баналних уопштавања и занемаривања специфичности. Најбољи приступ је ако се модернизација схвати као подсетник историјских промена, према коме се проверавају промене у одређеном друштву. Затим, концепт модернизације (и Гру (Grew) и Стернс (Stearns) одбацују назив „теорија” као претенциозан и сувише уопштен), може да помогне у превазилажењу партикуларистичких и раздробљених истраживања појединачних феномена друштвене историје (на пример, криминала, жена, мобилности, урбанизације). Он исто тако олакшава интеграцију друштвене историје са осталим историјским гранама, као и са другим наукама. Он олакшава општу периодизацију новије историје и наравно, пружа оквир за велика поређења различитих земаља и региона (Grew, 2001: 179-187; Stearns, 2001: 189-209). Можда је најбољи пример за практичну употребу концепта модернизације дао један од највећих практичара у овој области Сирил Блек (Cyril Black), који је написао грандиозну упоредну студију о модернизацији Русије и Јапана. У уводном поглављу он каже да је брига њега и његових сарадника била да опишу процес, а мање да га дефинишу (Black, 1975: 4).

Овде мора да прибегнем једном „традиционалном” одговору, који ће можда разочарати читаоца који очекује оригиналну теоријску дефиницију концепта модернизације у тумачењу једног српског социјалног историчара. Тај одговор је пословица „Зови ме крчагом, само ме немој разбити”. Дакле, концепт модернизације се може и треба користити у истраживању српске новије историје. Процес модернизације се практично поклапа са 'европеизацијом' или 'вестернизацијом', тако да расправе око тога у светској теорији за нас нису релевантне. У најмању руку, списак различитих аспеката модернизације треба да послужи као подсетник за истраживања друштвених процеса које модернизација обухвата, да и не говоримо о, ако не глобалној, оно бар регионалној перспективи коју овај концепт нуди, тако очајнички потребној нашој учауреној, скоро аутистичној историографији.

Литература:

- Антонић Слободан (1999), *Српско 'златно доба' између старог и новог мита*, Нова српска политичка мисао, Вол. 6 (1-2)
- Antonić Slobodan (2002), *Zarobljena zemlja*, Otkrovenje, Beograd,
- Baber Zaheer (2001), *Modernization Theory And The Cold War*, Journal of Contemporary Asia 2001, Vol. 31 Issue 1,
- Black Cyril (1975), *Modernization of Japan and Russia – A Comparative Study*, The Free Press, New York,
- Brohman J. (1995), *Universalism, Eurocentrism, and ideological bias in development studies: From modernisation to neoliberalism*, Third World Quarterly 16, (March 1995),
- Cronin James E. (2000), *Convergence by Conviction: Politics and Economics in the Emergence of the 'Anglo-American Model'*, Journal of Social History; Vol. 33, Issue 4, (Summer 2000),
- Чалић Мари Жанин (2004), *Друштвена историја Србије 1815-1941*, Клио, Београд,
- Ђорђевић Д. (1989), *Страни утицаји и балкански устави у 19. веку*, Огледи из новије балканске историје, Просвета, Београд,
- Eisenstadt S. N. (2000), *Multiple Modernities*, Daedalus, 129 (Winter 2000),
- Gerschenkron A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, New York,
- Gordi E. (2001), *Kultura vlasti u Srbiji*, Samizdat, Beograd,
- Grew R. (2001), *More on Modernization*, Journal of Social History,
- Hitcins K. (1989), *Rumunjski taranizam: Treći put*, 2465-2484, Naše Teme, 10/1989
- Hobsbaum Eric (2002), *Doba ekstrema*, Dereta, Beograd,
- Kenedi P. (1999), *Uspon i pad velikih sila*, CID-Službeni list, Beograd-Podgorica,
- Landes D. (1998), *The Wealth and Poverty of Nations*, Abacus, London
- Lazić Mladen (ed.) (1994), *Razaranje društva*, Filip Višnjić, Beograd,
- Lazić Mladen (ed.) (2000), *Račji hod-Srbija u transformacijskim procesima*, Filip Višnjić, Beograd,

- Marković Peđa J. (1992), *Beograd i Evropa 1918-1941.- Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*, Savremena administracija, Beograd,
- Марковић Предраг Ј. (1994), *Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље*, Годишњак за друштвену историју, 1,
- Marks Karl (1970), *Sabrana dela*, (MED), tom XXI, Komunist, Beograd,
- Ненић И. (2004), *Чија музика каква тела: (фатална) парадигма турбофолка у свету жанровских трансформација*, Zbornik Beogradske otvorene škole-studentski radovi generacije 2002/2003, V. Pavićević, (ed.),
- Oberlaender E. (ed.) (2001), *Autoritaere Regime in Ostmittel-und Suedosteuropa 1919-1944*, Oberlaender (Paderborn-Muenchen-Wien-Zuerich, Ferdinand Schoeningh Verlag,
- Perović Latinka (ed.) (1994), *Srbija u modernizacijskim procesima 20. veka*, INIS, Beograd,
- Perović Latinka (ed.) (1998), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Polozaj zene kao merilo modernizacije u Srbiji u 19. i 20. veku*, INIS, Beograd,
- Quatert D. (1992), *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire*, Istanbul,
- Roksandić Drago (1989), *Agrarne ideologije i teorije modernizacije u Jugoslaviji 1918-1929*, Naše teme, 5/1989,
- Rostow W. (1960), *The Stages of Economic Growth*, Cambridge,
- Sekelj Laslo (1990), *Jugoslavija-struktura raspadanja*, Rad, Beograd,
- Stearns P. N. (2001), *Modernization and Social History: Some Suggestions and a Muted Cheer*, Journal of Social History,
- Stearns P. N. (2001a), *Modernization*, Encyclopedia of Social History, Vol. 2, New York,
- Stojanović D. (ed.) (2003), *Modernizacijski procesi u Srbiji 19. i 20. veka*, Uloga elita, Čigoja, Beograd,
- Stojanović Trajan (1997), *Balkanski svetovi – prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd,
- Subotić M. (2004), *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd,

- Sundhausen H. (1990), *Die verpasste Agrarrevolution. Aspekte der Entwicklungsblockade in den Balkanlaendern vor 1945*, y: R. Schoenfeld (ed.) *Industrialisierung und gesellschaftlicher Wandel in Suedosteuropa*, München,
- Szelenyi I (1989), *Ideje o 'Trećem putu' u Mađarskoj*, 2552-2566, Naše Teme, 10/1989
- Todorova M. (1999), *Imaginarni Balkan*. Beograd, XX vek.
- Trebilcock C. (1981), *The Industrialization of The Continental Powers 1780-1914*, London,
- Vacić (1988), *Jugoslavija i Evropa: Uporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije*, Ekonomika, Beograd,
- Вулетић А. (2002), *Породица у Србији средином 19. века*, Историјски институт САНУ-Службени гласник, Београд,
- Wehler H. U. (1975), *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Goettingen, Vandenhoeck-Reihe,
- Wittrock B. (2001), *Modernity: One, None, or Many? European Origins and Modernity as a Global Condition*, y: Multiple Antiquities - Multiple Modernities, Collegium Budapest.

CONCEPT MODERNATION AND/OR EUROPERISATION IN NEW SERBIAN HISTORY: REJECT OR REINSPECT

Summary: The article follows the development of modernization theory from the beginning to the recent days. After the critiques of the simplified and eurocentric initial theory, a concept of 'multiple modernities' was developed. It also tries to analyze the recent historical experience of Serbia in the framework of the different modernization approaches.